

Přehled písařských zkratek

Následující text podává stručný přehled písařských zkratek a v rámci jednotlivých typů vysvětluje jejich význam (resp. významy). Znalost zkratek nám usnadní čtení titulních listů a textů spartovaných skladeb. Uvádíme i základní přehled paleografické literatury jako vodítko k hlubšímu studiu nejen latinských písem.

Přehledný seznam jednotlivých typů zkratek nalezneme v základní příručce pomocných historických věd *Vademecum pomocných věd historických*¹ - v kapitole věnované paleografii. Vedle širěji zaměřeného „Vademeca“ existuje kniha o paleografii autora Jindřicha Šebánka *Latinská paleografie*², zabývá se ale spíš dějinným vývojem písma. Ryze prakticky zaměřená je dvojdílná publikace *Paleografická čítanka*³, která je vhodnou učebnicí ke čtení starých písem (zejména středověkých gotických a českého a německého kurentu). Pro naše potřeby čtení písma období 17. a 18. stol. je nejlepší příručka s texty *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*⁴, která v první části uvede do dějinné problematiky písma a ve druhé počítá s výukou praktických dovedností. Kromě toho je na konci prvního dílu uveden seznam nejpoužívanějších zkratek českých, německých i latinských. V roce 1852 vydal Jan M. Hulákovský podrobný trojjazyčný „slovník“ zkratek latinských, německých a českých (dále i staroslovanských) pod názvem *Zkrácení slov (Abbreviaturae vocabulorum)*⁵. Nejedná se pouze o slovníček, Hulákovský probírá každý jazyk zvlášť a na počátku každé kapitoly podává obecný výklad zkratek a dělí je do příslušných skupin. Vhodnou pomůckou při luštění zkratek kromě Hulákovského výběrné a téměř vyčerpávající práce je malý slovníček *Latinské zkratky pro rodopisce*⁶, kde kromě slovních zkratek nalezneme i zkratky pro čísla a dny.

V Čechách období novověku se objevují dva typy písem, jejich použití se řídilo jazykem textu. Je to písmo humanistické, kterým se psaly texty latinské a písmo novogotické užívané pro texty české a německé (český a německý „kurent“⁷). Novogotické písmo se užívalo až do 40. let 20. století⁸, kdy jej zcela vytlačilo písmo humanistické. V rámci humanistického písma se vyhranily tři typy – kreslené, z kresleného vzniklo polokurzívní a z toho pak kurzívní. V 18. stol se u nás humanistické písmo modifikuje pod vlivem humanistického francouzského písma tzn. je pravidelné a každé písmeno má svou ustálenou formu. Mezi nové „francouzské“ prvky patří dlouhé *s* v podobě kurentního *h*, krátké *s* ztrácí horní oblouk a tím se stává jeho horní spojnice součástí písmene, písaři také vykreslují smyčky na horních délkách dříků.⁹

¹ Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rastislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Praha 1988, Jinočany 1994, 1997, 2002 – s.41 – 42.

² Šebánek, Jindřich: *Základy pomocných věd historických 1. Latinská paleografie*. Praha 1976.

³ Hledíková, Zdenka a kol.: *Paleografická čítanka*. Textová část [1] a Ukázky [2]. Praha 2000.

⁴ Kašpar, Jaroslav: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*. 2 sv. První díl: Textová část, druhý díl: Obrazová část (ukázky písma s přepisem). Praha 1987.

⁵ Hulákovský, Jan M.: *Abbreviaturae vocabulorum*. Zkrácení slov, užívaná v rukopisích a listinách zvláště latinských středního věku, pak i českých a staroslovanských, jak kyrilicí tak glagolitou psaných, anobř i německých. Praha 1852 (1.vydání), 1913 (2.vydání).

⁶ Elznic, V. – Palivec, V.: *Latinské zkratky pro rodopisce*. Slovníček latinských zkratek. Příloha Listů genealogických a heraldických v Praze. Praha 1975.

⁷ Pojem kurent není příliš přesný, užívám ho jen z orientačních důvodů. Kurent je kurzívní podoba novogotického písma.

⁸ Novogotické písmo ustoupilo v českých zemích už kolem poloviny 19.stol.

⁹ Viz příloha: Ukázka typického kurzívního humanitního písma 18. století.

V textech humanistického i novogotického písma se setkáme se dvěma specifickými jevy – jsou to tzv. ligatury a zkratky. Ligatury jsou určitá spojení dvou písmen - existují dva druhy ligatur. V prvním případě se jedná o spojení sousedních písmen nefunkčními znaky (přechod do kurzívního písma), ve druhém jde o prostupování dvou písmen, čímž vzniká jeden tvar.

Př. $\text{Æ} = \text{AE}$ $\text{NT} = \text{NT}$ $\text{VM} = \text{VM}$

Zkratky jako druhý specifický jev (nejen) latinských textů se dají rozdělit do pěti skupin, tyto skupiny se různě prolínají. Nutno ještě poznamenat, že význam zkratek není definitivní – modifikují se místně, závisí na jazyku, charakteru obsahu atd.

1. Suspenze (zkomolení). Slovo se zkrátí, zůstane jen jeho typická část (zejména začátek nebo střed). Zbytek slova musíme doplnit podle smyslu.

Př. Dat. = Datum Jo. = Joannis

Zvláštním typem suspenze je tzv. sigla, která zachovává pouze první písmeno slova.

Př. C = Caius F = Filius D = Dominus p = pán

2. Kontrakce (stažení). Užije se pouze mezních písmen, u delších slov i písmene středního. Zkratka se naznačí vodorovnou čárkou nad písmeny.

Př. $\overline{\text{AIA}} = \text{Anima}$ $\overline{\text{DNS}} = \text{Dominus}$ gt = jest

Zvláštním druhem kontrakce a také nejstarším jsou tzv. *nomina sacra* – zkratky nejfrekventovanějších slov církevního jazyka. Jejich výhodou je gramatická jednoznačnost koncovek.

Př. $\overline{\text{IHS}} = \text{Iesus}$ $\overline{\text{SCS}} = \text{Sanctus}$ $\overline{\text{DS}} = \text{Deus}$

3. Zkrácení značkou zvláštního významu. Značky jsou psány nad nebo vedle slov.

Př. Pomlčka – (nebo vlnovka \sim) = supluje vynechané *m* nebo *n* (také u kontrakce nebo suspenze); např. eode $\bar{}$ = eodem; te $\bar{}$ = ten

c = com, con, us, ur 7 = et q (na konci slova) = que
b (na konci slova) = bus

V r = zvláštní podoby písmene *r*

4. Značky relativního významu. Vodorovná čára v konkrétních spojení s písmeny.

Př. $\overline{\text{h}}$ = hec, hoc $\overline{\text{p}}$ = per, par, por $\overline{\text{p}}$ = pre, pra

⒑ = pro, pos

5. Nadepsání písmena. Modifikace suspenze s naznačením o jaké rozvedení má jít. Užívalo se zejména v českých textech, kde se naznačovaly pádové koncovky.

Př. q^om^o = quomodo

u' = ubi

gedno^o = jednoho

ne^o = nebo

Z velkého množství zkratk užívaných v minulosti se nám do dnešní doby dochovala pouze suspenze tzn. zkratka do podoby části slova, zkratka je naznačena tečkou např. stol. = století. Dále značky měr (m, cm), vah, fyzikálních veličin apod.

Použitá literatura:

Elznic, V. – Palivec, V.: Latinské zkratky pro rodopisce. Slovníček latinských zkratk. In: Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze. Praha 1975.

Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rastislav: Vademecum pomocných věd historických. Jinočany 2002.

Hulákovský, Jan M.: Abbreviaturae vocabulorum. Zkrácení slov, užívaná v rukopisích a listinách zvláště latinských středního věku, pak i českých a staroslovanských, jak kyrilicí tak glagolitou psaných, anobř i německých. Praha 1852 (1.vydání), 1913 (2.vydání).

Kašpar, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím. 1. díl. Textová část, 2. díl. Obrazová část (ukázky písma s přepisy). Praha 1987.

Šebánek, Jindřich: Základy pomocných věd historických 1. Latinská paleografie. Praha 1976.